

4. European Union Global Strategy for Foreign and Security Policy. Brussels : European Union, 2016. 56 p.

5. Карпчук Н. П. Політика ЄС у сфері запобігання конфліктам: сучасні інструменти та обмеження. Міжнародні відносини. 2023. № 2. С. 66–75.

6. EU restrictive measures in view of Russia's war of aggression against Ukraine. European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-restrictive-measures-in-view-of-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine.html>

7. European Peace Facility. Official website of the Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility/>

8. Council Decision (CFSP) 2022/1968 of 17 October 2022 on a European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj/eng>

9. European Council conclusions on European defence, 6 March 2025, II. EUROPEAN DEFENCE. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/03/06/europeancouncil-conclusions-on-european-defence/pdf/>

10. Грицяк І.А. Спільні зовнішня, безпекова та оборонна політики Європейського Союзу. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52322/2/I_Hrytsiak.pdf

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода. ЄС. Міжнародний документ від 27.06.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_a11#Text

12. Кучик О. С. Україна в системі європейської безпеки в умовах російської агресії. *Політичне життя*. 2022. № 4. С. 76–85.



Лапка Оксана Ярославівна,

доцент кафедри теорії, історії та філософії права

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

Зінченко Поліна Владиславівна,

курсант навчально-наукового

експертно-криміналістичного інституту

Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ЗОНАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Збройні конфлікти становлять одну з найсерйозніших загроз для реалізації прав дитини, оскільки поєднують у собі ризики для життя, здоров'я, безпеки, психоемоційного стану та подальшого соціального розвитку неповнолітніх. У

таких умовах правовий захист дітей набуває особливого значення й потребує функціонування ефективної, комплексної системи правових механізмів, здатних забезпечити не лише формальне проголошення прав, а й їх реальну реалізацію. Теоретично така система базується на поєднанні норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного законодавства, що в сукупності формують особливий правовий режим охорони дитинства в умовах збройного конфлікту.

За підтвердженнями даними УВКПЛ, з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року в Україні загинуло щонайменше 669 дітей, а 1833 отримали поранення. Із них 521 дитина загинула та 1529 були поранені на території, підконтрольній Уряду України, тоді як на окупованій території загинуло 148 дітей, а 304 зазнали поранень. Реальна кількість жертв, ймовірно, є значно вищою [1, с. 6].

Міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей у зонах збройних конфліктів закріплені насамперед у Конвенції ООН про права дитини 1989 року, яка визначає пріоритет найкращих інтересів дитини та покладає на держави обов'язок забезпечувати особливий захист і піклування щодо дітей, які зазнали впливу воєнних дій [2]. Зокрема, стаття 38 даної Конвенції зобов'язує держави «поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів та стосуються дітей, а також забезпечувати їх дотримання», «вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними» [2]. Додатково Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах забороняє їх вербування та використання у воєнних діях, що є одним із ключових механізмів превентивного характеру [3]. Зазначені положення деталізуються нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них, відповідно до яких діти визнаються цивільними особами та користуються підвищеним рівнем правового захисту [4].

Практична реалізація міжнародних стандартів забезпечується діяльністю спеціалізованих міжнародних інституцій, зокрема Комітету ООН з прав дитини, механізму моніторингу серйозних порушень прав дітей у збройних конфліктах, а також Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), юрисдикція якого охоплює воєнні злочини проти цивільного населення, включно з дітьми [5; 6]. Судова практика МКС свідчить про формування сталої тенденції притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному вербуванні дітей, нападах на цивільні об'єкти та інших тяжких порушеннях, що має важливе значення для забезпечення принципу невідворотності покарання.

На національному рівні захист прав дітей у зоні збройного конфлікту реалізується через систему конституційних гарантій і спеціального законодавства. Конституція України закріплює положення про те, що дитинство перебуває під особливою охороною держави (ст. 52) [7], а Закон України «Про охорону дитинства» [8] визначає комплекс обов'язків державних органів щодо захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій.

В умовах воєнного стану ці норми отримали подальший розвиток через ухвалення підзаконних нормативних актів, спрямованих на евакуацію дітей із зон активних бойових дій, створення механізмів їх обліку, влаштування в безпечних регіонах, забезпечення доступу до освіти, медичної та психологічної допомоги.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [9] містить визначення поняття «внутрішньо переміщена дитина, а також закріплює широкий перелік заходів щодо внутрішньо переміщених дітей, які спрямовані на відновлення їх особистих, соціальних, економічних і культурних прав. Діти-ВПО в умовах воєнного стану, окрім загальних прав, мають і додаткові пільги та гарантії, серед яких: право на першочергове зарахування до державних (комунальних) закладів дошкільної освіти; право на безоплатне гаряче харчування у державних і комунальних закладах дошкільної, загальної середньої освіти та інших закладах освіти; право на продовження здобуття певного освітнього рівня; право на отримання грошової допомоги на проживання (за певних умов) та ін. [10; 11, с. 128].

Ефективність правового захисту дітей у зоні збройного конфлікту зумовлюється рівнем узгодженості та інституційної спроможності суб'єктів, залучених до реалізації відповідних правових і організаційних механізмів, насамперед органів державної влади, міжнародних інституцій та інститутів громадянського суспільства. Саме міжсекторальна взаємодія у цій сфері забезпечує комплексний характер реагування на порушення прав дитини, поєднуючи правові, гуманітарні та соціальні інструменти захисту.

У цьому контексті слід відзначити низку позитивних кроків, здійснених державою в умовах збройного конфлікту. Зокрема, важливе значення має запровадження централізованих механізмів евакуації та обліку дітей, у тому числі тих, які втратили батьківське піклування, що сприяє мінімізації ризиків їх повторної віктимізації та забезпечує подальший контроль за дотриманням їхніх прав. Не менш вагомим досягненням є розвиток міжвідомчої взаємодії між органами Національної поліції, службами у справах дітей, органами опіки та піклування, що дозволяє забезпечити оперативний обмін інформацією, координацію дій і комплексний супровід дитини на всіх етапах правового захисту.

Особливого значення набуває активна співпраця державних органів з міжнародними організаціями, яка сприяє імплементації міжнародних стандартів захисту прав дітей та залученню додаткових інституційних і ресурсних можливостей. Важливим практичним результатом такої взаємодії є системне документування фактів примусової депортації та незаконного переміщення дітей, що не лише виконує доказову функцію в національних і міжнародних провадженнях, а й формує правові підстави для подальшого повернення дітей та забезпечення їх захисту на міжнародному рівні. У сукупності зазначені заходи свідчать про поступове формування комплексної моделі правового захисту дітей у зоні збройного конфлікту, орієнтованої на поєднання превентивних, захисних і відновлювальних механізмів.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність низки проблем, які потребують системного вирішення. Так, необхідно наголосити на фрагментарності нормативного регулювання окремих процедур захисту дітей у зоні бойових дій, недостатньому рівні ресурсного забезпечення органів, відповідальних за соціальний та психологічний супровід постраждалих дітей, а також складності реалізації права дитини на доступ до правосуддя в умовах триваючого збройного конфлікту. Окремої уваги потребує питання реінтеграції дітей, які тривалий час перебували на тимчасово окупованих територіях або зазнали насильницького впливу війни, що вимагає розроблення спеціалізованих державних програм довгострокового характеру.

Необхідно погодитись з В.В. Чернобук, який наголошує на тому, що одним з ключових елементів захисту прав дитини є медична та психологічна допомога. Адже, постійний стрес, загроза життю та здоров'ю можуть мати тривалий негативний вплив на психічний стан дітей, що може призвести до посттравматичного стресового розладу та інших психічних порушень. Відповідно, надання якісної медичної допомоги та психологічної підтримки сприяє стабілізації стану дитини і мінімізує можливі негативні наслідки [12, с. 1292].

Не менш важливим є й відновлення освітнього процесу, повернення дітей до нормального соціального життя. Ключову роль у цьому процесі, на наш погляд, мають відігравати перш за все місцеві громади та освітні заклади, які можуть забезпечити створення безпечного, інклюзивного та підтримувального середовища, здатного сприяти поступовій соціальній адаптації дітей, які зазнали негативного впливу збройного конфлікту. Саме на рівні територіальних громад формується найближчий до дитини соціальний простір, у межах якого можливе своєчасне виявлення її потреб, надання адресної допомоги та залучення до освітніх, культурних і соціальних програм відновлювального характеру.

Освітні заклади в цьому контексті виконують не лише функцію передачі знань, а й виступають важливими інституціями соціалізації та психосоціальної підтримки. Через запровадження адаптованих освітніх програм, індивідуальних навчальних траєкторій, діяльність психологічних служб і залучення фахівців соціальної роботи забезпечується відновлення відчуття стабільності та безпеки, що є критично важливим для дітей, які пережили травматичний досвід війни. Водночас ефективність реабілітаційних заходів значною мірою залежить від належної координації дій між органами місцевого самоврядування, закладами освіти, охорони здоров'я та соціального захисту.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що захист прав дітей у зонах збройних конфліктів є складною, багаторівневою системою, ефективність якої залежить від узгодженості міжнародних і національних норм, спроможності державних інституцій та реального наповнення правових гарантій практичним змістом. Подальше вдосконалення цієї системи має бути спрямоване на усунення наявних прогалин, посилення інституційної спроможності органів захисту прав дітей і забезпечення сталого балансу між

гуманітарними, правовими та соціальними механізмами охорони дитинства в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні (24 лютого 2022 року – 31 грудня 2024 року). Доповідь УВКПЛ. 27с. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20ОНСНР%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf
2. Конвенція про права дитини: Конвенція. ООН. Міжнародний документ від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол. ООН. Міжнародний документ від 01.01.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
4. Основні положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. листопад 2023 р. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf
5. Secretary-General annual report on children and armed conflict. 3 June 2024. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/reports/children-and-armed-conflict?created%5Bmin%5D=2024-01-01&created%5Bmax%5D=2024-12-31>
6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут. ООН. Міжнародний документ від 17.07.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20110710/stru>
9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
10. Навчання, харчування, оздоровлення та інше. На яку допомогу можуть розраховувати діти ВПО в умовах воєнного стану / NV.Україна. 23.02.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vpo-ukrajina-2023-derzhavni-pilgi-tadopomoga-dityam-pereselencyam-noviniukrajini-50306042.html>
11. Проць О. Є., Кліса О. А. Нормативно-правові основи захисту дітей в Україні в умовах збройного конфлікту. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2023. № 2 (80). С. 125–130. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/2_2023.pdf
12. Чернобук В. В. Захист прав дитини в умовах воєнних конфліктів: міжнародний досвід та Українські реалії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. № 2. С. 1291–1294 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/197.pdf>

